

УДК 630* *Б.Ф. Танцюра, канд. с.-г. наук – НДІ лісівництва та декоративного садівництва НАУ; В.О. Рибак, канд. с.-г. наук – Боярська ЛДС НАУ*

ПРАЦІ АКАДЕМІКА П.С. ПОГРЕБНЯКА З ЕКОЛОГІЇ ПОЛІССЯ

Соснові ліси Полісся є найбільшим фактором регулювання екологічної рівноваги України. Лісова типологія екологічного напрямку (Погребняка) створена в основному на Поліссі. Науковці Боярської ЛДС НАУ вивчають проблеми лісовідновлення та екологічної рівноваги на Поліссі.

Ключові слова: лісова типологія, екологія Полісся, комплексні географічні стаціонари.

*B.F. Tanzjura – Institute for Forestry and landscape architecture;
V.O. Rybak – Bojarska Forest Experimental Station, NAU*

Academician P.S. Pohrebnyak works on Polissia ecology

Polissia pine forests are the most important factor of ecological stability Ukraine. Ukrainian ecological forest sites been created mainly in Polissia. The researchers of Bojarska forest research station of the national agricultural University investigate problems of afforestation and ecological stability in Polissia.

Key words: Forest site classification, ecology of Polissia, complex geographic samples.

Ліс є могутньою рослинною формацією, яка успішно утримує зайняту територію і сприятливо впливає на довкілля. В Україні головні масиви соснових лісів зосереджені на Поліссі. Полісся є стабілізатором екологічної рівноваги України, оскільки звідси надходить основна частина вологи від річок, тут зволожується повітря. Відрадом для Полісся є той факт, що лісову типологію екологічного напрямку (Алексєєва-Погребняка) було створено головним чином на Поліссі. Великі масиви малопорушених соснових лісів на рівнині, а також примикання їх до лісів Білорусії й Польщі, до тайгових лісів Росії, – все це зумовило специфіку досліджень українських типологів. Погребняк відомий не лише як теоретик лісівництва, але та як географ та ґрунтознавець. Завдяки такому всебічному підходу до природи лісу йому вдалося зробити визначні висновки та узагальнення, що знайшли формалізований вираз в едафічній сітці типів лісу.

Відомо, що основою української школи лісової типології були праці вітчизняних науковців і лісничих, а також загальна схема типів лісу проф. Є.В. Алексєєва. Проте варто зазначити, що становленню сучасних понять типології найбільше посприяли комплексні дослідження трьох молодих дослідників – П.С. Погребняка, Д.В. Воробйова і П.П. Кожевнікова, які кілька років (1926-29 рр.) вивчали екологію і рослинність Полісся. Окрім загальних лісотипологічних описів і таксаційних досліджень, вони мали свою спеціалізацію. П.С. Погребняк вивчав ґрунти, а Д.В. Воробйов і П.П. Кожевніков – рослинний покрив. Про рівень їхніх досліджень можна судити з перших праць П.С. Погребняка і Д.В. Воробйова. У них відображено лісорослинні умови Полісся, типи лісу і рослинні асоціації Полісся [1]. Це були одні з перших праць українських лісівників з таких важливих напрямків.

Полісся розташоване на півночі України і займає 37 % площі держави. Соснові ліси Полісся становлять 34,9 % від площі усіх сосняків, тут знаходиться 17 % лісів першої групи. Вказані цифри свідчать про велике значення

Полісся в екології України. Академік П.С. Погребняк, працюючи над теоретичними проблемами української та світової екології, постійно надавав уваги до регіону Полісся, використовуючи свої та інші праці з цієї проблеми як базовий матеріал для висновків і рекомендацій. Почавши з широкопланових експедиційних досліджень, він уже через 10 років зробив необхідні висновки про особливості взаємодії рослинних асоціацій з довкіллям, і у подальшому спрямував увагу на вивчення балансу речовини й енергії на ключових точках місцевості. Він розробив програму і методику досліджень на комплексних географічних стаціонарах (КГС) [2].

Лісові екосистеми є досконалыми і доступними для спостереження взірцями взаємодії рослинних асоціацій із середовищем. Поліські сосняки зручні для дослідження тим, що у них дещо спрощена структура порівняно з дібровами чи ялиниками. П.С. Погребняк на прикладі поліських борів побудував гідрогенний ряд лісів, на схемі якого чітко і наочно прослідковується залежність росту рослин від зміни екологічних умов. Поліські ґрунти піщані, тому у них порівняно мала родючість і вологомісткість. Волога у піщаних ґрунтах швидко інфільтрується, а тому за достатньої кількості опадів на окремих ділянках рослини періодично потерпають від нестачі вологи. Це дало підстави П.С. Погребняку виділити боровий гідрогенний ряд лісів, а також зробити висновок, що на Поліссі провідний екологічний фактор – зволоження [3]. Працюючи разом з П.С. Погребняком на комплексних стаціонарах, ми переконалися, що для загальної екологічної характеристики місцевості це положення вірне, проте на окремих ділянках, коли доводиться вивчати вплив факторів середовища на просторову структуру, провідним фактором найчастіше виступає світло [4].

При дослідженні праць П.С. Погребняка на Поліссі простежується їхня докладність, що у поєднанні з широтою мислення давала йому змогу робити визначні узагальнення. Так, 1929 році він у виділив у підзолотворчому процесі два великі цикли різного напрямку і швидкості. Перший цикл – це надходження органічного відпаду у верхній шар ґрунту, створення у ньому запасів гумусу. Другий цикл складається з процесів промивання ґрунту низхідним водяним током і кореневого виносу речовин з ґрунту [5]. Отже, уже у 1929 році П.С. Погребняк мислив не лише як лісівник, але і як ґрунтознавець, як дослідник геохімічного колообігу речовин. А едафічна сітка була вперше опрацьована у вигляді двомірної системи у 1926 році, під час експедиційних досліджень типів лісу Правобережного Полісся. Цікавий феномен: Погребняк, добре володіючи поняттями геохімії, в той же час при оцінці добротності умов місцевиростання віддавав перевагу таксаційним показникам деревостанів. При цьому він посилався на положення К.А. Тімірязєва і В.Р. Вільямса про те, що найточнішим критерієм родючості для речовин, клімату і ґрунтів є врожай сільськогосподарських культур [6]. Ми знаємо, що у лісі показником родючості ґрунтів є бонітет і продуктивність біомаси. Отже, лісовий фітоценоз, тобто, його видовий склад, видова і просторова структура – все це у комплексі дає відповідь на питання про сприятливість умов місцевиростання для росту і розвитку даного деревостану. Тому, при вмілому застосуванні методів оцінки продуктивності лісів, і при врахуванні показників родючості ґрунту – можна скласти досить чітку картину потенційної продуктивності умов місцевиростання.

Суть наукового феномену академіка П.С. Погребняка не лише в тому, що він переосмислив, формалізував і подав в упорядкованому вигляді едафічну сітку типів лісу. Справа в тім, що він її обґрунтував, вивів на рівень філософії природи. Філософія має три частини: логіка, тобто порядок законів; метафізика, або порядок речей; етика – порядок вчинків. Так от, четвертий закон логіки, або закон достатнього обґрунтування проголошує: будь-яка думка, щоб стати достовірною, має бути обґрунтована іншими достовірними думками. Петро Степанович Погребняк висунув основну думку: суть типу лісу визначає дія двох провідних екологічних факторів – родючості ґрунту і його зволоження. І обґрунтував цю думку двома іншими достовірними думками. Погребняк довів, що вологість і трофність ґрунтів у комплексі з іншими факторами формують фітоценоз корінного типу лісу, який є життєздатний протягом десятків тисяч років (для тих, хто звик до триступінчастого визначення: тип умов місцевиростання, тип лісу і тип деревостану). П.С. Погребняк дотримувався іншого положення. Він пояснив мені, що треба казати: тип лісу, – свіжа діброва – і цим сказано все). А от перший закон логіки – закон тотожності проголошує: вірна думка повинна бути визначеною і зберігати однозначність до кінця міркування. Академік П.С. Погребняк відзначався чіткістю мислення, і свою думку про первинність умов місцевиростання у формуванні типу лісу він ясно формулював, мотивував, і впродовж усіх своїх виступів і міркувань він цю думку відстоював. От як мислили колись учені старої школи: випускники гімназії, ерудити і мислителі, інтелігенти і громадяни. Основою їхнього життя була гуманітарна освіта, набували вони в інститутах і фахових навиків. А решту – виробничу діяльність і творчість, – вони продукували самі. Адже корифеї вітчизняного лісівництва В.Є. Графф і Г.Ф. Морозов, Д.М. Кравчинський, Ю.М. Висоцький – тривалий час працювали лісничими і в наукових експедиціях, а вже потім ставали професорами інститутів, формулювали та узагальнювали досягнення науки і практики, творили теорію природознавства.

Академік Петро Степанович Погребняк був не лише видатним ученим – природознавцем, але й відомим громадським діячем. Він заснував українське товариство охорони природи, входив у комісію Земля – Космос при президії Академії наук УРСР. Почавши з типології і теорії лісівництва, він з часом став відомим ученим-географом, провідним екологом України. І якщо першим дітищем П.С. Погребняка була лісова типологія, то другим – комплексні географічні стаціонари. Услід за відомими вітчизняними і світовими географами він визначив правила організації стаціонарів та роботи на них. Стаціонари закладаються на рівнинних територіях плато, на ключових ділянках місцевості. Стаціонари є опорною базою екологічного моніторингу. Протягом 1967-70 рр. відділ географії ґрунтів під керівництвом П.С. Погребняка заклав 8 стаціонарів у Сумській, Київській, Вінницькій, Одеській і Херсонській областях. На двох поліських стаціонарах під Києвом ми з Ф.В. Вольвачем, В.К.М'якушом і Д.Ф. Деркачем працювали до 1981 р. Відомий ландшафтознавець Володимир Тихонович Гриневецький з Інституту географії НАНУ вже 25 років працює на Димерському стаціонарі (Київське

Полісся). В інституті географії В.М. Пашенко, В.Т. Гриневецький, В.С. Давидчук, О.В. Петренко та інші науковці, які починали свою діяльність разом з П.С. Погребняком, продовжують дослідження природи України у плані базового землезнавчого моніторингу [7].

В Національному аграрному університеті лісівничі й екологічні дослідження П.С. Погребняка продовжують науковці Боярської лісової дослідної станції. Так, М.І. Ониськів, М.І. Гордієнко і В.О. Рибак розробили технологію створення лісових культур, при якій ряди сосни чергуються з рядами листяних порід. Перед посадкою пні зрізують врівень з землею, підготовку ґрунту роблять борознами [8]. Екологи І.П. Бондар і А.Є. Червонний працюють над проблемами колообігу елементів і родючості ґрунтів Полісся. Опрацьовуються технології внесення у ґрунт нетрадиційних органічних добрив, створених на базі подрібненої деревини гілок, з додаванням гумісолу і компостів [9].

Ми заклали у сосняках Боярської ЛДС 8 постійних пробних площ, на них закартовано дерева і групи кущів та трав, а також елементи мікрорельєфу. На цих стаціонарних ділянках вивчаються особливості просторової структури деревостанів, вплив прямого сонячного освітлення на формування структури. Ведуться фенологічні спостереження.

На закінчення наведемо яскравий приклад плідного співробітництва двох видатних лісівників-екологів П.С. Погребняка та А. П'ясецького, Погребняк товаришував з П'ясецьким, кілька разів приїжджав до нього у Львів, вони разом працювали на класичному профілі П'ясецького у Страдчанському лісництві. Природні умови Івано-Франківського лісгоспу близькі до поліських, тому два видатні лісоводи на цьому профілі зробили багато цінних спостережень і висновків.

Література

1. **Погребняк П.С.** Лісорослинні умови Правобережного Полісся України// Труды з лісової досвідної справи на Україні. – 1927, вип. 7. – Харків. – С. 5-58.
2. **Погребняк П.С., Вольвач Ф.В.** Методика досліджень на комплексних географічних стаціонарах (КГС)// Фіз. географія та геоморфологія. – 1972, вип. 7. – С. 14-25.
3. **Погребняк П.С.** Общее лесоводство. – М.: Колос. – 440 с.
4. **Танцюра Б.Ф.** Екологічні аспекти фітосоціології лісу// Наук. вісник НАУ: Зб. наук.-техн. праць. – Лісівництво, вип.17. – С. 101-104.
5. **Погребняк П.С.** Співвідношення циклів обміну речовин у степових та лісових ландшафтах і ценозах// Геохімія ландшафтів. – 1970. – С. 5-24.
6. **Погребняк П.С.** Дослідження ґрунтів і кореневих систем у лісах Полісся України// Пр. ін-ту лісівництва АН УРСР. – 1951, т. 2. – С. 5-18.
7. **Гриневецький В.Т.** Базова природничо-географічна інформація у структурі комплексного моніторингу столичного регіону України// Київський географічний щорічник. – К.: Обрії, 2002. – С. 152-162.
8. **Ониськів Н.И., Рыбак В.А., Болилый В.И.** Технология создания культур сосны обыкновенной механизированным способом// Совершенствование ведения лесного хозяйства. – К.: Изд-во УГАУ, 1992. – С. 125-136.
9. **Червонний А.Є., Рибак В.О.** Природоохоронна технологія використання подрібненої деревини гілок// Наук. вісник УкрДЛТУ: Зб. наук.-техн. праць. – 2000, вип.10.1. – С. 176-184.